

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فرهنگ و تمدن اسلام و ایران

مہتاب سررمیج

عضو هیأت علمی دانشگاه

www.ketab.ir

سرشناسه : شورميج، مهتاب
 عنوان و نام پديدآور : فرهنگ و تمدن اسلام و ايران / مهتاب شورميج
 مشخصات نشر : قم، باقيات، ۱۳۹۵.
 مشخصات ظاهري : ۲۷۲ ص.
 شابک : ISBN 978 - 600 - 5126 - 226 - 0
 فهرست نویسی : فیا
 موضوع : تمدن اسلامی
 موضوع : تمدن اسلامی - تاريخ
 موضوع : تمدن ایرانی
 رده بندي کتبه : ۱۳۹۴ / ۸۵ / ۳۶ / ش ۹۳ ف ۴ DS
 رده بندي دهی : ۹۰۹ / ۰۹۷۶۷۱
 شماره کتابشناسی ملی : ۱۱۶۲۳-۱

اهدا به پیامبران الهی بنابر گذاران فرهنگ و تمدن بشریت
 بویژه نبی مكرم اسلام حضرت محمد ﷺ

فرهنگ و تمدن اسلام و ايران

مهتاب شورميج

□ ناشر: باقيات

□ چاپخانه: وفا

□ چاپ: اول - ۱۳۹۵

□ شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

□ شابک: ISBN 978 - 600 - 5126 - 226 - 0

□ قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

«کلیه حقوق برای مؤلف محفوظ است»

mahtabshourmeij@yahoo.com

قم، خیابان معلم، نبش کوچه ۱۵، نشر باقيات - چاپ وفا

تلفن: ۰۹۱۲ ۲۵ ۲۵۶ ۲۵ - موبایل: (۰۲۵) ۳۷۷۴۳۹۰۰

مرکز پخش: تنکابن، کتابفروشی فردوسی (بیگی)

مقدمه	۱۰

فصل اول: مباحث پایه و واژه شناسی

۱. مفهوم تاریخ	۱۱
معنای لغوی تاریخ	۱۱
معنای اصطلاحی تاریخ	۱۲
فایده مطالعه تاریخ	۱۳
۲. مفهوم فرهنگ	۱۵
معنای لغوی فرهنگ	۱۵
معنای اصطلاحی فرهنگ	۱۶
خصوصیات فرهنگ	۱۷
۳. مفهوم تمدن	۱۸
معنای لغوی تمدن	۱۸
معنای اصطلاحی تمدن	۱۹
ارکان و عناصر اساسی تمدن	۱۹
ویژگی های مشترک تمدن ها	۲۰
ارتباط تمدن با فرهنگ	۲۱
تفاوت تمدن و فرهنگ	۲۱
عوامل مؤثر در ظهور و پیشرفت تمدن ها	۲۲
علل انحطاط تمدن ها	۲۳
علل انحطاط تمدن ها از دیدگاه قرآن	۲۳
۴. مفهوم تجدد	۲۵
معنای لغوی تجدد	۲۵
۵. مفهوم مدرنیته	۲۶
برخورد دنیای اسلام و غرب با پدیده مدرنیته	۲۷
۶. مفهوم سنت	۲۸

فصل دوم: تمدن اسلامی و زمینه های شکل گیری

محدوده جغرافیایی تمدن اسلامی	۲۹
محدوده تاریخ تمدن اسلامی	۳۰
ویژگی های تمدن اسلامی	۳۱
یک، جهان بینی توحیدی	۳۲
دو، قرآن کریم	۳۳
سه، تعقل گرایی	۳۴
چهار، علم و دانش اندوزی	۳۵
پنج، تسامح و تساهل	۴۰
شش، تأکید بر برابری در اسلام	۴۲

۴۳	هفت. شریعت اسلامی
۴۴	هشت. سیره و اخلاق پیامبر اکرم (ص)
۴۴	نه. هجرت

فصل سوم: تمدن اسلامی و نهضت علمی

۴۵	جایگاه علم و دانش آموزی در دین مبین اسلام
۴۷	جنبش علمی مسلمانان در قرون نخستین اسلامی
۴۹	تأثیر فرهنگها در شکل گیری نهضت ترجمه
۵۰	نهضت ترجمه
۵۲	ادوار نهضت ترجمه
۵۳	دوره نخست
۵۴	دوره دوم
۵۵	دوره سوم
۵۷	نقش امامان شیعه در شکل گیری تمدن اسلامی
۵۹	علل توجه مسلمانان به ترجمه آثار و روش بزرگان
۵۹	الف) عوامل داخلی
۶۰	ب) عوامل خارجی
۶۲	نتایج نهضت ترجمه

فصل چهارم: علل و عوامل پیش و شکوفایی تمدن اسلامی

۶۳	الف: عوامل داخلی
۶۳	یک. روحیه وحدت حاکم بر علوم و فنون اسلامی
۶۴	دو. تجلیل قرآن و احادیث از علم و عالمان
۶۶	سه. خردگرایی
۶۶	چهار. اهتمام به کار و تلاش
۶۷	پنج. تحمل اندیشه‌ها
۶۸	شش. سادگی آموزه‌های دینی
۶۹	هفت. جامعیت و جاودانگی آموزه های دینی
۷۱	هشت. طبیعی و فطری بودن آموزه‌های اسلام
۷۴	نه. سیره عملی پیامبر اکرم (ص)
۷۴	ب: عوامل خارجی
۷۵	یک. تمدن ایرانی
۷۷	علل تأثیر ایرانیان در نقل و تدوین علوم اسلامی
۷۸	دو. تمدن یونانی
۷۹	سه. تمدن مصری
۸۰	چهار. تمدن هندی

۸۳	.....	پنج. تمدن سریانی

فصل پنجم: تمدن اسلامی و هنر

۸۵	.....	تعریف هنر
۸۶	.....	منشأ هنر
۸۶	.....	جایگاه هنر در اسلام
۸۸	.....	ویژگی های هنر اسلامی
۸۹	.....	هنر اسلامی از آغاز تا پایان خلافت راشدین
۸۹	.....	معماری در عصر راشدین
۹۱	.....	هنر اسلامی در سده خلفای اموی
۹۷	.....	ویژگی های هنر معماری عصر امویان
۹۸	.....	هنر اسلامی در عصر عباسیان
۹۸	.....	بک. معماری
۱۰۱	.....	دو. هنرهای تزئینی
۱۰۰	.....	سه. صورتگری
۱۰۴	.....	چهار. علم موسیقی

فصل ششم: نهادهای آموزش علمی و سیاسی- اجتماعی در تمدن اسلامی

۱۰۳	.....	تاریخچه آموزش در اسلام
۱۰۴	.....	یک: مسجد
۱۰۵	.....	نمونه های مساجد آموزشی در جهان اسلام
۱۰۷	.....	دو: زاویه، مکتب و کتاب
۱۰۸	.....	سه: مدارس
۱۱۰	.....	چهار: جامعه
۱۱۱	.....	پنج: دارالعلم
۱۱۲	.....	شش: رباط، خانه دانشمندان و کتابفروشی
۱۱۳	.....	هفت: حوزه علمیه نجف
۱۱۳	.....	هشت: بیت الحکمه
۱۱۴	.....	نه: رصدخانه
۱۱۵	.....	ده: کتابخانه ها
۱۱۶	.....	یازده: بیمارستان های آموزشی
۱۲۰	.....	نهادهای سیاسی- اجتماعی در تمدن اسلامی
۱۲۰	.....	الف: دیوان ها (سازمان اداری)
۱۲۱	.....	یک: دیوان انشاء
۱۲۲	.....	دو: دیوان خراج
۱۲۳	.....	سه: دیوان جیش

۱۲۳	چهار: دیوان برید
۱۲۴	پنج: دیوان بیت‌المال
۱۲۴	شش: سایر دیوان‌ها
۱۲۵	ب: خراج (منابع مالی)
۱۲۶	ج: حربه (دستگاه نظارتی)

فصل هفتم: نهضت شکوفایی علمی در علوم غیر اسلامی

۱۲۷	طبقه‌بندی علوم در تمدن اسلامی
۱۲۸	علوم غیر اسلامی
۱۲۸	یک: ریاضیات
۱۳۵	دو: نجوم
۱۴۰	سه: مکانیک
۱۴۳	چهار: فیزیک
۱۴۵	پنج: طب
۱۵۱	شش: چشم پزشکی
۱۵۲	هفت: گیاه‌شناسی
۱۵۲	هشت: کیمیاگری و شیمی
۱۵۴	نه: فلسفه
۱۵۹	ده: منطق
۱۶۰	یازده: جغرافیا
۱۶۰	علل اهتمام و توجه مسلمانان به علم جغرافیا
۱۶۴	دوازده: تاریخ و تاریخ‌نگاری
۱۶۷	سیزده: ادبیات
۱۶۸	الف: ادبیات عربی
۱۶۸	ادبیات عصر اموی
۱۶۸	ادبیات عصر عباسیان
۱۶۸	یک: ترجمه و تئو نویسی
۱۶۹	دو: شعر
۱۷۰	ب: ادبیات فارسی
۱۷۱	یک: نثر فارسی
۱۷۱	دو: شعر فارسی
۱۷۲	ج: ادبیات ترکی

فصل هشتم: نهضت شکوفایی علمی در علوم اسلامی

۱۷۳	یک: فرائد
۱۷۳	دو: تفسیر

۱۷۶	۱. تفسیر زید شهید .....
۱۷۶	۲. تفسیر عیاشی .....
۱۷۶	۳. تفسیر فوات کوفی .....
۱۷۷	۴. تفسیر قمی .....
۱۷۸	۵. جامع البیان فی تفسیر القرآن .....
۱۷۸	۶. البیان فی التفسیر القرآن .....
۱۷۸	۷. معالم التنزیل .....
۱۷۸	۸. مجمع البیان فی تفسیر القرآن .....
۱۷۸	۹. تفسیر مفاتیح الفهم یا تفسیر کبیر .....
۱۷۹	روش‌های تفسیر قرآن .....
۱۷۹	سه. علم حدیث .....
۱۷۹	الف) حدیث شیعه .....
۱۸۱	ب) حدیث اهل سنت .....
۱۸۲	چهار. فقه .....
۱۸۲	الف) فقه شیعه .....
۱۸۳	ب) فقه اهل سنت .....
۱۸۳	۱. فقه حنفی .....
۱۸۴	۲. فقه مالکی .....
۱۸۴	۳. فقه شافعی .....
۱۸۵	۴. فقه حنبلی .....
۱۸۵	پنج. علم کلام .....
۱۸۶	تاریخچه علم کلام در اسلام .....
۱۸۹	۱- هشام بن الحکم .....
۱۹۰	۲- فضل بن شاذان نیشابوری .....

فصل نهم: تأثیر تمدن اسلامی بر تمدن غربی

۱۹۱	الف) کانون‌های جغرافیایی .....
۱۹۱	۱. مصر .....
۱۹۱	۲. آندلس .....
۱۹۱	۳. سبیل (صفحه) .....
۱۹۵	۴. جنگ‌های صلیبی و تأثیر آن دوانتقال تمدن اسلامی .....
۱۹۶	ب) ترجمه آثار اسلامی به زبان‌های اروپایی .....
۱۹۷	یک. تأثیر فلسفه اسلامی بر فرهنگ و تمدن غربی .....
۱۹۹	دو. تأثیر ریاضیات اسلامی بر فرهنگ و تمدن غربی .....
۲۰۰	سه. تأثیر علم نجوم اسلامی بر فرهنگ و تمدن غربی .....

۲۰۱	چهار. تأثیر علم پزشکی اسلامی بر فرهنگ و تمدن غربی
۲۰۴	پنج. تأثیر علم داروسازی اسلامی بر فرهنگ و تمدن غربی
۲۰۶	شش. تأثیر تاریخ نگاری اسلامی بر فرهنگ و تمدن غربی
۲۰۷	هفت. تأثیر جغرافیای اسلامی بر فرهنگ و تمدن غربی
۲۰۸	هشت. تأثیر هنر اسلامی بر فرهنگ و تمدن غربی
۲۱۰	نه. تأثیر تجارت، صنعت و جهانگردی اسلامی بر فرهنگ و تمدن غربی
۲۱۲	ج) انتقال علوم اسلامی از طریق کتاب و کتابخانه ها

فصل دهم: علل و عوامل ضعف و انحطاط تمدن اسلامی

۲۱۵	الف) علل و عوامل خارجی ضعف و انحطاط تمدن اسلامی
۲۱۵	یک. تضعیف قدرت نظامی عباسیان و شکست از رومیان
۲۱۶	دو. جنگ های صلیبی
۲۱۸	آثار و پیامدهای جنگ های صلیبی
۲۱۹	سه. ظهور مغولان و تهاجم آنان به زمین های اسلامی
۲۲۱	پیامدهای حملات مغولان
۲۲۲	چهار. سقوط آندلس
۲۲۳	تاریخ سیاسی آندلس در دوران حکومت اسلامی
۲۲۴	علل انحطاط مسلمین در آندلس
۲۲۷	پنج. جنگ های عصر صفویه و عثمانی ها
۲۲۸	شش. حمله استعمار
۲۳۱	هفت. صهیونیسم
۲۳۶	هشت. شرق شناسی
۲۳۷	ب) علل و عوامل داخلی ضعف و انحطاط تمدن اسلامی
۲۳۷	یک. تحجرگری و فاصله گرفتن از اسلام اصیل
۲۳۸	دو. تعدد ولایت مهدی
۲۳۸	سه. نظام امیرالامرای
۲۳۸	چهار. دنیا پرستی و انحطاط اخلاقی
۲۳۹	پنج. جدایی دین از سیاست
۲۳۹	شش. حکومت های خود کامه
۲۴۰	هفت. باز خود بیگانگی و خود باختگی در برابر غرب و غریزدگی
۲۴۰	هشت. فرقه گرایی و تفرقه میان مسلمین

فصل یازدهم: ظرفیت های موجود در جهان اسلام

۲۴۱	یک. کشور اسلامی
۲۴۱	دو. موقعیت ژئوپلیتیک کشورهای اسلامی
۲۴۲	سه. منابع زیرزمینی و انسانی کشورهای مسلمان

۲۴۲	چهار. سرمایه‌های فرهنگی و معنوی جهان اسلام
۲۴۴	علل انحطاط معنوی و بحران‌های درونی دنیای غرب (مردن)
۲۴۵	نقد تمدن غرب از دیدگاه غربیان
۲۴۵	نقد تمدن غرب از دیدگاه اندیشمندان ایرانی
	فصل دوازدهم: نگاهی به تاریخ دویست ساله بیداری اسلامی
۲۴۷	یک. بیداری اسلامی در جهان عرب
۲۴۹	دو. بیداری اسلامی در ایران
۲۵۰	۱. سید جمال‌الدین اسدآبادی
۲۵۱	۲. علماء و مشروطیت
۲۵۳	۳. نهضت ملی و صنعت نفت
۲۵۳	۴. جنبش دانشجویی و بیداری اسلامی
۲۵۵	۵. رهبری امام خمینی
۲۶۳	کتابنامه
۲۶۳	یک. کتب
۲۷۲	دو. مقالات

مقدمه

ستایش از آن یگانه معبودی است که اول و آخر اوست و مرگ در او راهی ندارد. درود و سلام بیکران بر سرور پیامبران نبی مکرم اسلام (ص) و خاندان ایشان که پیشوایان راه هدایتند. آنانی که در راه خدا آن چنان که شایسته بود جهاد کردند و برای خشنودی او همه گونه اذیت و آزار را بر خود هموار ساختند. عالمان و اندیشمندان نام آور مسلمان، رسالت بزرگ خود را در بهره گیری از عقل و نقل در سایه معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از شیوه و روش پیشوایان دینی و ارائه آن به عالم بشری و دفاع از حقایق علمی را وظیفه خود دانسته اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت، در پی تولید و نشر انواع و اقسام نرم افزار و سخت افزار در زمینه های مختلف به منظور سیطره بر جهان اندیشه می کوشند، وظیفه حقیقت جویان از حوزه تا دانشگاه بسیار بزرگ و سنگین می باشد. به لطف پروردگار مجالی یافتیم که برای بررسی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران به ویژه نقش ایرانیان در این حوزه تمدنی به مطالعه کتاب های متعددی پردازم تا با افتخار و قاطعیت بگوییم، اسلام همان دینی است که در گذشته و حال وارث تمدن های ادیان الهی و ملل گذشته است و ایرانیان همان ملتی هستند که اسلام را در تمام مراحل پایداری خود و از هیچ کوششی در راه نشر فرهنگ و تمدن اسلام تعصب و بغل نورزیده اند. کتاب پیش روی، پژوهشی است در قلمرو تاریخ فرهنگ و تمدن اسلام و ایران که در دوازده فصل تدوین و تنظیم شده است. فصل نخست: تحت عنوان «مباحث پایه و واژه شناسی» به بیان مفاهیم واژه های تاریخ، فرهنگ، تمدن، تجدد، مدرنیته و سنت می پردازد. فصل دوم: تحت عنوان «تمدن اسلامی و زمینه های شکل گیری»، به تعریف تمدن اسلامی و محدوده تاریخی و جغرافیایی و ویژگی های آن می پردازد. فصل سوم: «تمدن اسلامی و نهضت علمی»، فصل چهارم: «علل و عوامل پیدایش و شکوفایی تمدن اسلامی»، فصل پنجم: «تمدن اسلامی و هنر»، فصل ششم: تحت عنوان «نهادهای آموزشی - علمی» و «نهادهای سیاسی - اجتماعی» در تمدن اسلامی، فصل هفتم: «نهضت شکوفایی علمی در علوم غیراسلامی»، فصل هشتم: «نهضت شکوفایی علمی در علوم اسلامی»، فصل نهم: «تأثیر تمدن اسلامی بر تمدن غربی»، فصل دهم: تحت عنوان «علل و عوامل ضعف و انحطاط تمدن اسلامی»، فصل یازدهم: «ظرفیت های موجود در جهان اسلام» و در فصل دوازدهم: هم نگاهی به تاریخ دویست ساله بیداری اسلامی» اختصاص دارد. این کتاب براساس موضوعات و سر فصل های مصوب مرکز برنامه ریزی تدوین متون درسی نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها تهیه و تنظیم گردیده است.